

МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ

КОНСЕКУТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У ДАНАШЊЕМ И ВУКОВОМ ЈЕЗИКУ

1.0. Разматрање каузалности из било ког аспекта нужно подразумејева укључење и узрока и посљедице, јер је основ каузалне као и ине везе успостављање релације између најмање два елемента. Тако тек навођење посљедице омогућује да се нешто прогласи узроком, и обрнуто. Као најважније „карика“ свеопште везе предмета и појава стварности и појмова о њима, дакле као предметна и појмовна (мисаона) веза, каузалност налази свој израз у језику јављајући се тако и језичком категоријом. Језик се због свог непосредног односа с мишљењем и посредног (преко мишљења) са стварношћу јавља средством *означавања* (предметне, појавне) и *изражавања* (појмовне, мисаоне) каузалне релације. Јединство мишљења и језика (јер: „Непосредна стварност мисли јесте језик“)¹ не подразумејева њихово изједначавање, него њихову релативну самосталност. То се најбоље може видјети кроз међуоднос појмовних (мисаоних) и језичких категорија² — од којих је једна и каузалност. Без специјалних средстава изражавања каузалност би остала само појмовна категорија. Зато је каузалност као појмовна увијек универзална а као језичка вазда категорија одређеног језика.

1.1. Специфичност је каузалности као језичке категорије проматране кроз средства изражавања у датом језику и у томе што о њој можемо говорити и/или из аспекта узрока и/или из

¹ Маркс, Енгелс, Лењин, *О језику*, Београд, 1970, стр. 19.

² Концепцију појмовних категорија у језику најприје даје О. Јесперсен, *Филозофија грамматики*, Москва, 1958, посебно на стр. 57—63 (превод с енглеског); На сличан начин их проматра, не позивајући се на Јесперсена, и И. И. Мелгачинов, *Понятийные категории в языке*, Опширно о међуодносу појмовних и језичких категорија говори А. В. Бондарко, *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Труды Военного института иностранных языков 1, Москва, 1945, стр. 5—15. Ленинград, 1983, стр. 40—76.

аспекта посљедице, дакле с неравноправним или „једностранним“ приступом анализи језичких елемената што стоје у каузалној релацији. Тако језичка анализа каузалности узрок и посљедицу узима као релативно самосталне категорије (иако се ни ту не може говорити о једном без присуства другог). То се јасно уочава проматрањем језичких каузалних модела кроз општи логички релациони модел aPb (гдје су a и b елементи а P однос, релација међу њима). У језичким моделима a и b су јединице што именују предмете појаве или појмове о њима, а P језичка јединица што номинује каузалну везу међу њима. Тако је за анализу каузалности најважнија анализа самог релационог елемента. А то су по правилу приједлози и везници. Они својим семантичко-граматичким карактеристикама каузалним моделима предодређују или статус узрочних или статус посљедичних (консекутивних). Не улазећи у приказ и вредновање различитих мишљења о семантичко-граматичком статусу приједлога и везника, овдје прихватамо оно према којем су то језичке јединице што имају и семантички и граматички садржај.³ Семантички се односи на екстралингвистички статус каузалности (предметна или појмовна веза елемената a и b), до се граматички (интерлингвистички) своди на изражавање синтаксичког међуодноса језичких јединица a и b : у приједлошким конструкцијама то је увијек однос синтаксичке зависности, а у везничким конструкцијама или однос зависности или независности (синтаксичке субординације или координације елемената). Будући да су структурно као чисто каузални модели препознатљиви само они код којих се граматички садржај релационог елемента своди на субординацију, овдје ћемо се бавити само анализом модела код којих су елементи a и b у односу синтаксичке зависности, предодређене граматичким садржајем елемента P (приједлога или везника). Управо тај граматички садржај P елемента омогућује да о трокомпонентном лексички „напуњеном“ моделу aPb једанпут говоримо као о узрочном а други пут као о посљедичном. Ако је, наиме, граматичким садржајем приједлог или везник предодредио синтаксичку зависност „посљедичне“ језичке јединице у односу на ону што именује узрок, онда је у питању *посљедични (консекутивни) језички модел каузалности* — и обрнуто: ако је синтаксички зависна узрочна јединица, у питању је *узрочни језички модел каузалности*. Тако је граматички садржај приједлога и везника као „номинатора“ каузалне везе одраз језичке а семантички одраз ванјезичке сфере модела.

1.2. У већини су језика узрочни језички модели многобројни и разнообразнији од посљедичних, чему је разлог начин човјекове спознаје каузалних веза у стварности. У спозна-

³ А. П. Комаров, *О лингвистическом статусе каузальной связи*, Алма-Ата, 1970, стр. 73—109 — гдје се даје и критички приказ другачијих схватања.

вању различитих видова те везе увијек се у емпиријском мишљењу креће од посљедице, јер само стварност посљедице омогућује трагање за њеним узроком. Тек кад је из перспективе посљедице спозната каузална веза, њој се може приступити и из перспективе узрока, тј. језички је представити посљедичним моделом. Тако су језички посљедични модели нужно касније творевине од узрочних и увијек су одраз рационалног мишљења (јер полазе од знања о узроку). Пошто је први начин карактеристика свих типова мишљења од најстаријег митског, чулно-конкретног, до теоријског, није ни чудно што су узрочни модели каузалности и формално и семантички неупоредиво разнообразнији од посљедичних. Из тог разлога — без обзира на то што су синтаксички конверзиви⁴ — трансформацијом посебно узрочних у посљедичне моделе не би се увијек постигла потпуна семантичка еквивалентност.

2.0. Овдје ћемо анализи подвргнути само каузалне моделе посљедичног типа, тј. језичке моделе у којима *P* елемент условљава синтаксичку зависност⁵ језичке јединице којом је означена и изражена посљедица. Анализа укључује успоредбу данашњег и стања у Вуковом језику.⁶ Та се успоредба показује

⁴ М. Ивић, *Проблем перспективизације у синтакси*, Јужнословенски филолог XXXII, Београд, 1976, стр. 44.

⁵ Тако из оквира наше анализе излазе сложене реченице с везником *те*, које се у праматикама наводе и као независне и као зависне (в. нпр. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, Београд, 1974, стр. 900—901; Р. Катичић, *Синтакса хрватског књижевног језика. Нацрт за граматiku*, Загреб, 1986, стр. 266—267) јер критериј супститутивности наведеног везника зависним и независним везницима као потврда синтаксичног типа реченице примјењен на друге, независне узрочно-посљедичне моделе готово да би укинуо разликовност субординацијских и координацијских модела не само каузалног типа, па зато и не може бити правим критеријем.

⁶ Вуков језик репрезентују примјери које смо добили ексерпцијом следећих дјела Вука Стеф. Карацића: „*Правителствујуициј совет сербскиј*“ за времена Кара-Борђијева или отимање ондашњијех великаша око власти, Беч, 1860 (фототипско издање: Привредне новине, Горњи Милановац, 1984) (у тексту: Вук, ПС); *Прва година српскога војевања на даије*, Вуков сабор, Трпшић, Рад, Београд, 1979 (Вук, ПГ); *Даница* (за годину: 1926, 1927, 1928, 1929 и 1934), Просвета, Београд, 1969, приредио др Милорад Павић (Вук, Д); *Етнографски списи. О Црној Гори*, Просвета, Београд, 1969, приредили др Миленко Филиповић и др Голуб Добрашиновић (Вук, ЕС); из ексерпције су искључени преведени Вукови текстови. Данашњи језик репрезентују примјери добијени ексерпцијом следећих дјела: Иво Андрић, *Знакови поред пута*, Удруж. издавачи, Сарајево, 1976; Горан Бабић, *Смрт у сну*, Удруж. издавачи, Сарајево, 1979; Родољуб Чолаковић, *Кућа оплакана*, Ослобођење, Сарајево, 1980; Бранко Попић, *Башта сјезове боје*, Српска књижевна задруга, Београд, 1975; Иван Сламниг, *Повратник с мјесеца*, Зора, Загреб, 1964; Видосав Стевановић, *Периферијски змајеви*, Нолит, Београд, 1978; Бранимир Шћепановић, *Уста пуне земље*, БИГЗ, Београд, 1976; Милхат Рићановић, *Језик и његова структура*, Светлост, Сарајево, 1985; Александар Вучо, *Распуст*, Нолит, Београд, 1977. и *Ослобођење*, дневни лист ССРНБиХ, Сарајево.

утолико битнијом ако се зна да је каузалност и мисаоно а, слѣдствено томе, и језички „најотворенија“ категорија. Јер човјековој тежњи да што боље спозна свијет око себе откривањем све нових и нових типова каузалне повезаности одговара и тежња да се та веза што јасније изрази језичким средствима, што доводи до богаћења и усавршавања⁷ језичких форми које ту спознају прате. Језичко богаћење иде преко „семантичког оптерећења“ постојећих до стварања нових форми, а првенствено је одлика специјалних стилова стандардног језика (нарочито научног, који увијек тежи да се отргне од „наивне“ језичке семантике и преведе је у научну). А упоредба с Вуком, прије него с било којим другим аутором, омогућује због функционално-стилске раслојености самог Вуковог дјела и праћење развоја каузалних конструкција кроз различите функционалне стилове. Ако се суди по узрочним конструкцијама,⁸ може се закључити да је њихово „умножавање“ продукт поствуксовског периода стандардног језика. Ако је тако с узрочним, онда се такав закључак за посљедичне већ сам по себи намеће.

2.1. Основна је, неки сматрају и једина, посљедично оформљена синтаксичка конструкција за изражавање каузалне везе *сложена реченица с посљедичном (консекутивном) зависном клаузом*. Она је основна косекутивна конструкција и данашњег и Вуковог језика. У опису ове конструкције сербокроатистичка се и научна и граматичка литература по правилу „задовољава“ констатацијом о типу везивног елемента и типу интендификатора у структури основне клаузе.⁹ Семантичка се (под)класификација ових конструкција нигадје и не помиње. А оне су семантички неједнообразна категорија. Поредџи њихову употребу у данашњем са употребом у Вуковом језику, а полазећи од данашњег, овдје издавајемо пет семантичких (под)типова сложене реченице с посљедичном зависном клаузом:

- (А) реченице с квалитативно-посљедичном клаузом,
- (Б) реченице с чисто посљедичном клаузом,
- (С) реченице с односом неадекватног услова (основна клауза) и посљедице (зависна) клауза,
- (Д) реченице с односом недостатног услова (основна клауза) и посљедице (зависна) клауза и
- (Е) реченице с релативно-посљедичном клаузом конклузивног типа.

⁷ У смислу језичког развитка и усавршавања, в. Р. А. Будагов, *Развитак и усавршавање језика*, Свјетлост, Сарајево, 1981.

⁸ М. Ковачевић, *Систем синтаксичких јединица за обиљежавање узрока у савременом српскохрватском књижевном језику*, докторска дисертација (машинопис), Сарајево, 1984.

⁹ В. нпр. М. Стевановић, *нав. дјело*, стр. 898—902; Р. Катичић, *нав. дјело*, стр. 263—269.

2.1.1. Први се тип (А) одликује употребом везника да (који је контекстуално условљени „номинатор“ каузалне релације),¹⁰ употребом интензификатора (најчешће тако, толико, такав, толик) у основној клаузи и *реалношћу или извјесношћу последице* изражене зависном клаузом. Овај је тип прављен по моделу компаративне сложене реченице, тако да је „превладао начински аспект у посматрању тог (= последичног) значења“.¹¹ Тај је аспект јасан већ из присуства начинских замјеничких ријечи у функцији интензификатора у структури основне клаузе. Интензификацијом се одређена особина или стање (обиљежени именицом, придејвом, прилогом или глаголом) појачавају до степена који условљава појаву нове особине или стања као последице изражене зависном клаузом уведеном везником да. Зато наведени тип реченице најчешће одражава *међузависност квантитета и квалитета*: квантитативни раст особине условљава појаву квалитативно новог стања као последице. Та међузависност која се темељи на дијалектичком односу прерастања квантитета у квалитет, на чему у овим реченицама почива каузална веза, одговара почетном стадију човјекове спознаје каузалне везе уопште.¹²

Квантитативност особине обиљежава се употребом интензификатора тако и толико уз ријеч којом се изражава особина (у функцији интензификатора могу се појавити и друге ријечи и конструкције, нпр. у тој мјери, дотле и сл.). Тако и толико као квантификативни интензификатори најчешће су међусобно замјењиви, јер само из различитих аспеката потцртавају квантитативно-квалитативну релацију: толико наглашава квантитативност подразумевајући квалитетност, док тако указује на специфичан карактер особине подразумевајући њен већи степен. У зависној клаузи предикат може бити и у индикативној форми указујући на реалну (чињеничку) последицу, и у форми потенцијала указивујући на извјесност последице, њено обавезно резултирање кад се оствари временско-локациони својнос елемената каузалне везе. Овај је тип сложене реченице најчешћи у употреби и у данашњем и у Вуковом језику:

(1) ...и загњурно лице тако мучки у шаке да су се још суградан на надланицама виделе рељефне шаре ћилима (Вучо, 55); Питала сам зашто, а он је одмах скинуо ремен и тако ме намлатио да ме још и данас боли отрага (Бабић, 92); ...колокациона веза (је) између њихових

¹⁰ О контекстуално условљеној и неусловљеној номинацији каузалне релације в. А. П. Комаров, *нав. дјело*, стр. 96—97

¹¹ И. Грнцикат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд, 1975, стр. 192.

¹² В.: *Материјалистическаја дијалектика как научная система* (ред. А. П. Шептулин), Москва, 1983, стр. 42.

саставних ријечи тако чврста да ниједну ријеч не можемо замијенити неком сличном ријечи (Рићановић, 318); ... који је Србе тако пазео и чувао да га и данашњи дан жале и спомињу (Вук, ПГ, 46); ... цару на тај укор буде тако жао да удари вилу шаком по образу (Вук, ЕС, 181); Тако је био искрен и простодушан да му човек никакве тајне није могао казати (Вук, Д, 49); И Турака у јуришању толико изгине да се Апис-паша готово уплаши (Вук, Д, 226); ... па га је таква ствар толико потресла да је полудио (Чолаковић, 137); Дјед је толико забезекнут да већ не умије ни да се покрене ни да штогод упита (Ђопић, 23); ... у Дичини из те стијене извире извор Савинац, и тако избија кључ, да би могла мала воденица мљети (Вук, Д, 24); ... извали најменик, с таквим искреним чуђењем да би чак и најкорјелији жандарм повјеровао како се у селу овог мацана још није чуло да је Створитељ залазио у те послове (Ђопић, 46); У Грбљу се приповиједа да између великијех дрвета (букава, растова итд.) имају гдјекоја сјеновита, која у себи имају такову силу да онај који их посијече, одмах умире (Вук, ЕС, 183); Послије два часа рада осјетио сам такву глад да сам почео посртати (Чолаковић, 92); Понекад човек преживљује такве ствари да сама чињеница да их је преживео значи не само победу него и чудо (Андрић, 15—16); ... али су по том Грчке владике и митрополити догле доћерали свештенство да је тешко наћи попа, који зна добро читати (Вук, Д, 130); ... и тај наш очајнички нагон према њему који нас је на крају довео догле да чак више нисмо у стању ни сами себе да препознамо (Шћепановић, 92); Ми идемо нашим путем ... обесхрабрани и уморни до те мере да застанемо и останемо у месту, као мртав предмет (Андрић, 55) итд.

Исти тип квалитативно-последичног значења имају и зависне клаузе у сложеним реченицама у којима однос узрока и последице почива на прерастању једног квалитета у други. Тада се интензификатором указује на специфичност особине чега која се (та специфичност) очитује кроз нови квалитативни садржај изражен зависном клаузом, као нпр.:

(2) *Живот је такав да нико од нас не треба дуго да се задржава на једном месту* (Андрић, 100); *Човек је саздан тако да и не може увек говорити истину* (Андрић, 91) итд.

У већини је примјера (1) интензификатор употријебљен у препозицији у односу на ријеч чији садржај интензифицира, а то је и нормалан полагај како интензификатора уопште тако и начинских прилога као „атрибута“ глагола,¹³ прилога или

¹³ Ј. Силић, *Од реченице до текста*, Загреб, 1985, стр. 19.

придјева, односно замјеничких придјева као конгруентних атрибута уз именицу. Међутим, и у Вука и у савременом језику наилази се на примјере с употребом интензификатора у финалној позицији основне клаузе, чиме се још више истиче како његова улога тако и веза ових с начинским клаузама. Тај ће положај интензификатора омогућити орастање интензификатора с везником да у конструкцију *тако да*, која је основни показатељ чисто посљедичних клауза. Такво срастање онемогућују само они контексти у којима је интензификатор обавезни структурни и/или семантички конституент основне клаузе задат валентношћу глаголске лексеме, што је случај с напријед наведеним примјерима с постпозитивним положајем интензификатора. У сљедећим примјерима положај интензификатора омогућује стварање везника *тако да* и новог типа посљедичне клаузе:

(3) Једна се дјевојка свуче до кошуље са свијем, па се онако гола увече и обложи различном травом и цвијећем *тако да јој се кожа нигдје не види ни мало* (Вук, ЕС, 62); Звизнуо ме *тако да сам пао* (Бабић, 50); ... па те гурнуо под стол *тако да си пала* (Бабић, 127); ... ћушнуо га (= дукат) испод њеног јастука, али *тако да је мало извиривао* (Вучо, 110) итд.

Овај квалитативно-посљедични семантички тип зависне клаузе реализује се и у сложеним реченицама у којима у основној клаузи није експлицитно наведен интензификатор, али његову функцију преузима на себе контекст. Таквих примјера има и код Вука и у савременом језику. Иако се подразумијева наглашеност неке у основној клаузи наведене особине или стања као услов прерастања у нову особину или стање као посљедицу, примјери с неексплицитним интензификатором често остављају утисак „стилске недорађености“ реченице, па ваљда због тога и нису тако чести, посебно не у белетристичком стилу стандардног језика.

(4) ... они се у шанцу договоре да бјеже, и то једну ноћ кад је била велика киша и вјетар а и помрчина *да се прста пред оком није видјело* (Вук, ПК, 68); ... разбију ји Срби све, *да није знао један за другога* (Вук, ПГ, 70); Сав му је врат у гнојним ранама, *да га грозно погледати* (Чолаковић, 237); Напољу — ни дан ни ноћ. Нешто сиво и загушљиво, *да умреш од лепоте или да тркнеш до првог моста* (Стевановић, 92) итд.

У изражавању квалитативно-посљедичног значења Вуков се језик од савременог разликује највише по томе што Вук још увијек, иако изузетно ријетко, употребљава, уз везник *да*, и

везник *како* за увођење овог типа зависне клаузе, што је случај у следећем (једином забиљеженом) примјеру:

По том трља покупи све штапове, па да свакоме који је чији, а свој метне попријеко пред цара *тако* близу, *како га цар стојећи управо може дохватити својим штапом* (Вук, ЕС, 208).

Наведени је примјер, међутим, семантички још сложенији од претходних јер се квалитативно-последично ослобђава и нијансом финалног значења, тако да је његово значење квалитативно-последично-финално.

2.1.2 Други (Б) тип последичне клаузе што смо га именовали *чисто последичним* одликује се тиме што у позицији Р оног трокомпонентног релационог модела (аРБ) има везивни елемент контекстуално неусловљене каузалне семантике — везник *тако да*. Тај везник у било ком контексту садржаја двију клауза, од којих је зависна обавезно последична, доводи у узрочно-последичну смисаону везу. Веза овог са претходним типом (А) сложене реченице огледа се у генеративном поријеклу самог везника. Његово је исходиште сложена реченица с квалитативно-последичном клаузом и с интензификатором *тако* у финалној позицији основне клаузе. Дошавши у контактну позицију с везником *да*, прилог је *тако* у контекстима који нису наметали његово структурно-семантичку обавезност у структури основне клаузе, почео губити улогу интензификатора чиме су створени услови за стварање сложеног везника *тако да*. Кад је формиран као везник, он се почео одвајати од исходишта контекста, дакле од контекста с квалитативно-последичном клаузом, и постајати *општи последични везник*. Његовом се употребом мијења структурни тип сложене реченице: то није више реченица нерашчлањеног типа¹⁴ јер се као у типу (А) зависна клауза не везује само за интензификовани дио основне клаузе, него се односи на цио садржај основне клаузе, тако да сложена реченица припада структурно рашчлањеном типу реченица. И семантички се тип каузалне везе мијења: по правилу се овим типом реченица каузалности приступа из *интерпретативног* аспекта, тако да последична клауза често има нијансу конклузивног значења.

Будући да је све типове сложених реченица с последичном клаузом могуће трансформисати у овај, нормално је да у различитим контекстима зависна клауза има различите нијансе последичног значења. Зато и нећемо улазити у семантичке поткласификације клауза с чисто последичним значењем. Овај

¹⁴ О структурној рашчлањености и нерашчлањености сложене реченице в. код В. А. Белошапкове, *Современный русский язык. Синтаксис*, Москва, 1977, стр. 216—219.

је тип сложене реченице доста чест и у данашњем и у Вуковом језику, али је у поређењу с претходним неупоредиво рјеђи у већини функционалних стилова, осим у научном.

(5) Биограђани у љето године 1811. подигну нањ праву буну тако да он у совјет друкчије није смио ићи него... с пиштољима (Вук, ПС, 20); У тај час постане му галва колико осмак, тако да је није могао кроз онај прозор увући у собу (Вук, ЕС, 34); Новине ми не дају, тако да слабо знам шта се у свијету догађа (Чолаковић, 258); И тако сам ја симулирао малу лавину, тако да ће изгледати као несретан случај, ако га икада пронађу (Сламниг, 52); Пошли смо лево, ка бандери, која је вирила иза угла, тако да је Драган, на завијутку, разговетно могао да види сваког појединца (Вучо, 71) итд.

Стварањем контекстуално неусловљеног „номинатора“ каузалне везе, посљедична се клауза почела одвајати од начинског модела као свог структурног и семантичког исходишта. Да је то тако, види се по томе што је готово све реченице типа (А) могуће превести у тип (Б), док обрнута трансформација није могућа.

2.1.3. Трећи тип (Ц) сложене реченице карактерише *односно неадекватног услова израженог основном клаузом и посљедице изражене зависном*. У овом се типу реченице употребљава само везник *да*. Друга је карактеристика предикат зависне клаузе у потенцијалу (најчешће) или модалном презенту (веома ријетко). А најбитнија карактеристика јесте употреба *елативне конструкције* (апсолутног суперлатива) у структури основне клаузе. Елативност особине изражене пријевом или прилогом означава се „абундантним“ прилозима (*и*) *свише, превише, врло* или префигирањем префиксом *пре-* (*премало, премлад*, нпр.). Док се префигирањем добијају само прилошки и придјевски елативи, наведеним се прилозима творе још и глаголски.

Оно што је изражено елативном конструкцијом увијек је као услов несугласно с оним што је обиљежено зависном клаузом. Тако се реализација посљедице изражене зависном клаузом због таквог услова готово искључује, имплицирајући обрнуту реализацију (ако је садржај посљедичне клаузе одричан, имплицира потврдно и обрнуто: ако је потврдан, одрично). Наведени тип реченица није риједак у савременом језику, посебно у разговорном и белетристичком стилу јер је стилски много ефектнији од чисто посљедичног типа с везником *тако да*, у који се укидањем потенцијалне форме предиката уз обрнуту реализацију садржаја може трансформисати, али, чини се, не као потпуни семантички еквивалент:

овим се типом (Ц), ако се говори о каквој акцији лица, увијек подразумијева и нијанса концесивног значења, представљена кроз агенсову тежњу да реализује посљедицу и насупрот наведеном неадекватном услову. У Вуковом језику нисмо забиљежили ниједан примјер за овај тип сложене реченице.

(6) Али његов поглед... откри само једну усамљену птицу, *исувише стварну да би му личила на било какво предсказање* (Шћепановић, 32); *Сувише сте далеко да бисмо знали где сте* (Степановић, 52); Запамтио сам само њихов смисао: да сам још *сувише млад да схватим неке ствари* (Вучо, 60); *Било је сувише тамно да би могао да је види* (Вучо, 156); Све је било *превише јасно* и пуно детаља да би било *халуцинација* (Сламниг, 23); Придавао је врло *мало важности* мојим интимним мислима да би имао *потребе да се претвара* (Вучо, 348) итд.

2.1.4. Сличне су наведеном (Ц) типу и реченице у којима је основном калузом обиљежен *недостаган услов за посљедицу* изражену зависном клаузом (тип Д), тако да сложена реченица изриче негирање реализованости узрочно-посљедичне везе.¹⁵ Сродност са напријед наведеним типом (Ц) огледа се како у погледу везника — увијек је то везник *да* — тако и у погледу типа предиката зависне клаузе — предикат је изражен или модалним презентом (чешће) или потенцијалом (рјеђе). А основна је разлика у структури основне клаузе: у типу (Ц) зависна се калуза односила на елативну конструкцију, овдје те конструкције нема, али је зато увијек садржај основне клаузе одричан. А то се постиже или негирањем цијелог предиката, дакле негирањем постојања нужне особине за реализацију посљедице (7) или негирањем само интензификатора (8) чиме се одриче постојање степена особине као нужног услова реализације наведене посљедице. Одрицањем особине у цјелини или само њеног степена искључује могућност реализације наведене посљедице, тако да је она увијек иреална. И овдје се искључењем истинитости друге клаузе имплицира истинитост обрнуте радње. И ове су реченице стилски маркиране у односу на могуће семантичке еквиваленте. А јављају се и код Вука и у данашњем језику, као не баш много продуктивна категорија.

(7) *Ми нијесмо жене да мremo овдје у затвору и да цркву крвљу поганимо* (Вук, ПЦ, 76); *Змија нисам да и реп*

¹⁵ Овај је тип реченице у потпуности освијетлио Љ. Поповић у раду *Сложена реченица за негирање реализованости неке узрочно-посљедичне везе*, Књижевност и језик XXIV/4, Београд, 1977, стр. 379—392. Карактеристике што их ми наводимо за овај тип дате су и у раду Љ. Поповића, и још многе за нашу анализу не толико битне.

у земљу увучем (Д. Босић); Нисмо луди да питамо за *крух* (В. Калемб)¹⁶ и сл.

(8) Но ни ови познати (извори) *нијесу тако оправљени, да би људи могли долазити и купати се* (Вук, Д, 84); *Језици још нијесу тако познати и описати да би се могла кољена (степени) сродства њиовог назначити* (Вук, Д, 133); ... ситуација *није тако опасна да уопште треба звати у помоћ* (Рићановић, 295); ... *ваљда није толико закерало да од некакве тамо најменшине тражи не знам ти какву премудрост* (Бопић, 47) и сл.

И код Вука и у данашњем језику чешћи су примјери негације степена особине од примјера с одрицањем особине у цјелости. Ти примјери (8) још боље од типа (А) показују колики је значај интензификатора у структури квалитативно-последичне сложене реченице.

2.1.5. Новијег су датума сложене *реченице са зависном клаузом релативно-последичног типа*. Настале су, очито, у окриљу научног и административно-правног стила стандардног језика и уводе се везничким скуповима *због чега* или *услед чега* (дакле, скуповима састављеним од узрочног приједлога и генитива релативне замјенице *што*). Њима уведена *клауза увијек има посљедично значење*¹⁷ тако да су они контекстуално неусловљени „номинатори“ каузалне везе. Клауза коју уводе по правилу је *посљедична конклузивног типа*:

(9) *Више стамбених објеката је уништено, због чега је 15 породица морало бити исељено* (Ослобођење 13646, 17. 6. 1986, 8); *Фернандо Гомеш... кубури са повредом „Ахилове тетиве“, због чега ниједну утакмицу у Мексику није одиграо до краја* (Ослобођење 13640, 11. 6. 1986, 12); ... негирањем предиката управне реченице износи се одсуство услова за реализацију радње зависне реченице, *услед чега се та радња... исказује као иреална* (Љ. Поповић, *нав. дјело*, 379); ... који (= последични прилози) се обично своде на неколико лексема са карактеристичном катафорском функцијом, *због чега се најчешће третирају као везничке речи* (П. Пипер, *Заменички прилози*, Нови Сад 1983, 105) итд.

Овај тип сложене реченице с везничким скуповима *због чега* и *услед чега*, који је одлика специјалних стилова стандардног језика, Вук не познаје. Истина, пронашли смо један је-

¹⁶ Ова су два примјера узета из рада Љ. Поповића, *нав. дјело*, стр. 379.

¹⁷ Нормално кад није у питању њихова узрочно-упитна употреба.

дини примјер релативно-посљедичне клаузе у прегледаним Вуковим дјелима, али са замјеницом *који* у форми *на које*:

(10) ...али од дуката Аврам и Чардаклија, као господари, узму себи више, а Гагићу, као писару своме, даду мање, *на које Гагићу буде жао, и расрди се* (Вук, ПС, 24).

Мада семантички сродан претходним (9) примјерима, овај се од њих битно разликује тиме што посљедично значење клаузе није предодређено семантиком везивне ријечи него смисоном суодносом садржаја те и претходних клауза. Тако, за разлику од *услед чега* и *због чега*, *на које* нема функцију контекстуално неусловљене номинације каузалне везе. Такве примјере, нормално, данашњи језик не познаје.

Везиване релативно-посљедичне конструкције *због чега* и *услед чега* нису потпуно аналогне ни замјеничким прилозима и прилошким изразима типа *зато*, *стога*, *због тога*, *услед тога*...,¹⁸ с којима се подударају у семантичком садржају (и једни и други су семантички верификатори посљедичности садржаја клаузе што је уводе у реченицу или текст), али се разликују у граматичком: замјенички прилози и прилошки изрази творени с демонстративном замјеницом немају праграматички садржај зависности, па и нису везници, док то *услед чега* и *због чега* јесу. Стога су замјенички узрочни прилози и прилошки изрази по правилу факултативни конституенти, а ови обавезни конституенти модела реченице.

*
* *
*

3.0. Ријетко се где у сербокроатистичкој литератури наводи осим сложене реченице с посљедичном зависном клаузом и који други тип посљедичне конструкције. Самим тим свака констатација о постојању неке нереченичне посљедичне конструкције има не мали значај.

3.1. Тако П. Пипер, у иначе веома доброј студији о замјеничким прилозима, износи мишљење да уз узрочне замјеничке прилоге и прилошке изразе (*зато*, *стога*, *због тога*...) постоје и посљедични, у које убраја *дакле*, *значи*, *према томе* и *сљедствено (томе)* одређујући их уже као конклузивне, јер „не упвђују на било коју последицу него на последицу као закључак који логично следи из оног што је изложено у претходном делу

¹⁸ Синтаксичко-семантичка анализа узрочних замјеничких прилога и прилошких изразата дата је у раду: М. Ковачевић, *Узрочни замјенички прилози и прилошки изрази*, Књижевни језик XV/3-4, Сарајево, 1986, стр. 265—273.

текста“.¹⁹ Таквој оцјени о семантичкој улози наведених прилога и прилошких израза одвојених од узрочних и непроматраних у њиховом међуодносу тешко да се било шта може приговорити. Јер, заиста, ове ријечи клаузи што је уводе у реченицу или текст увијек предодређују посљедично значење конклузивног типа, па су семантички верификатори посљедичности структуре чији су интегрални дио. Али то су и сви они одређени као узрочни (*зато, стога, због тога...*): и они увијек структури чији су интегрални дио предодређују посљедично значење у односу на претходну реченицу или дио текста, тако су и они семантички верификатори посљедичности. Разлика је једино у семантичком подтипу посљедичности што је који од тих прилога (у зависности од типа узрочног везника у својој структури) намеће. Ако присуство било ког узрочног замјеничког прилога преосталом дијелу исказа предодређује посљедично значење, онда би се посљедичним могли сматрати само они чије би присуство предодређивало преосталом дијелу узрочно значење. А таквих прилога нема. Зато су сви или узрочни или посљедични с обзиром на исти критериј; дакле, недјеливи на групу узрочних и групу посљедичних примјеном јединственог критерија на обје групе.

3.2. „Проналазак“ посљедичних нереченичних конструкција појединим је ауторима граматика нужно наметао изабрани функционално-семантички критериј у класификацији зависно-сложених реченица. Основно полазиште те класификације да је зависна реченица (= клауза) функционално-семантички раширени еквивалент неког члана прости реченице, и за посљедичне реченице претпоставља постојање таквог еквивалента, да у питање не би дошао сам класификациони принцип. Тако Брабец—Храсте—Живковић, који у својој граматичкој најдоследније примјењују тај критериј, наводе и један пример могуће трансформације реченице посљедичног типа у приједлошко падежну конструкцију („*Јошу су толико мазили да су се грађани сродили увелике : Јошу су мазили на велику срџбу грађана*“), уз констатацију да се „посљедичне реченице понекад могу претворити у прилошке ознаке“²⁰

3.2.1. Мада ниједна зависна клауза што смо је из наведеног корпуса забиљежили није подложна трансформацији у *акузативну конструкцију с приједлогом на* као адвербијалну одредбу посљедице, ипак су и у Вуковом и у данашњем језику доста чести примјери акузатива с приједлогом *на* који се попут онога што га наводе Брабец—Храсте—Живковић могу подвести под посљедичне:

¹⁹ П. Пипер, *Заменички прилози (граматички статус и семантички типови)*. Нови Сад, 1983, стр. 106.

²⁰ И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић, *Грамматика хрватског језика*, Загреб, 1963, стр. 209.

(11) *На његово изненађење*, дјед је одмах пристао (Бопић, 79); И тако је он *на запрепастићење свију нас* навукао то на ноге (Бабић, 71); Онда неочекивано, *на нашу радост*, удари у тугањ (Шћепановић, 37); ... а *на већу још несрећу Турску* дуну вјетар (Вук, Д, 224); ... и *на своје велико чудо и жалост* видећи шта је запита Петра (Вук, ПС, 31); ... а још *на праву срећу* Руси пријећу преко Дунава у Бугарску (Вук, ПС, 32) итд.

У свим наведеним примјерима, који се доимају као уставени изрази, посљедично значење није толико резултат каузалне везе изражене приједлогом колико је то значење посљедица семантичке валентности²¹ саме именичке лексеме. Зато у састав ових конструкција и улази ограничен круг именичких лексема с посљедичним као иманентним лексичким значењем. У српскохрватском стандардном језику то су најчешће *изненађење*, *запрепаштење*, *радост* и *жалост*, а у Вука *срећа*, *радост* и *несрећа*. Уз то је и у Вуковом и у савременом језику по правилу у склопу конструкције експлицитно сигнализиран неком од посесивних форми и бенефактор²² наведеног стања као посљедице.

Вуков се језик од данашњег битно разликује по томе што се равноправно с наведеном акузативном формом употребљава и форма *слободног инструментала*, а покаткад и *акузативна форма с приједлогом за*:

(11а) ... а Бог зна, шта би и од Радича било, да се онде десно, него он *срећом својом* био измакао преко Мораве с топовима (Вук, Д, 198); У том *Српском несрећом*, Руси не могу због Дунава, који се био излио, рано пријећи у Бугарску (Вук, ПС, 29); А *још за већу несрећу своју* Црногорци нијесу имали ни цабане доста (Вук, ЕС, 289).

Све се наведене конструкције могу трансформисати у посљедичне клаузе с везником *тако да*, али не само у њих него још прије у слободне релативне клаузе (вп. Навукао је то на *наше запрепаштење*), *тако да смо се запрепастило / што нас је запрепастило*), па би им се значење могло одредити као значење „додатног коментара“ посљедичног типа.

3.2.2. Ако за посљедичне конструкције прихватимо напријед наведене, код којих је посљедичност иманентни дио лексичког значења именице, онда с истим аргументима посљедичним

²¹ Ју. Д. Апресјан, *Лексическаја семантика. Синонимические средства јазука*, Москва, 1974, стр. 119—133.

²² Термин *бенефактор* по ријечима М. Ивић постао је општепознат у општој лингвистици преко радова Ch. Fillmore — М. Ивић, *О српскохрватским прилозима „за начин“*, Јужнословенски филолог XXXV, Београд, 1979, стр. 10 (у напомени).

можемо прогласити и неке *конструкције с глаголским прилогом*, попут следеће из језика Боре Станковића:

(12) Софка, *запрепашћујући се*, виде како су само крајеви колије и минтана његових и то узани поруби... били опшивени новом скупоценом поставом, док остала лећа, изнутра, цела постава сва је била стара и масна (Б. Станковић, *Нечиста крв*, Свјетлост, Сарајево, 1985, 83)

— као и неке конструкције *инструментала с приједлогом с*:

(13) Онда *са ужасом* схвати да то, у ствари, кроз његова уста... лелече из своје тмине прадеда Јоксим (Шћепановић, 97); *Са страхом (и тешким стидом)* одавно сам приметио да не разликујем лако и брзо зле људе и поступке од добрих (Андрић, 103) и сл.

јер је и у њима као и у претходним (11 и 11а) посљедичност семантичка валентност именичких лексема. Због тога све наведене падежне конструкције и нису праве конструкције с посљедичним значењем као што су то посљедичне клаузе.

3.2.3. У падежним конструкцијама што смо их досад наводили посљедично је значење прије супстанционалног него релационог типа, тако да те конструкције тешко, управо због релационог карактера каузалности као синтаксичке категорије, можемо сматрати правим посљедичним, посебно стога што су увијек реченични детерминатори²³ и што су на путу ка прерастању у реченичне прилоге²⁴ „додатног коментара“ (што потврђује и њихова трансформација у слободну релативну клаузу као много ближи еквивалент од посљедичне).

Из тога не треба закључити да првих посљедичних реченичних конструкција нема. Нема их истина у Вуковом језику, али их зато има у данашњем у форми *акузатива с приједлогом за* уз елативну конструкцију као надређени (узрочни) елемент. Те су синтагме потпуно семантички еквиваленти сложених реченица с односом неадекватног услова и посљедице (6), тако да је наведене реченице увијек могуће трансформисати у ове синтагме, и синтагме у реченице. Будући да Вук не познаје наведени (Ц) тип сложене реченице, нормално је да се у његовом језику не налази ни на примјере за овај тип падежне синтагме:

(14) ...прибојавамо се да је шок од 14. априла могла и крај „вукова“ из Тушканца који су имали мљечне зубе,

²³ Н. Ю. Шведова, *Существуют ли все-таки детерминанты как самостоятельные распространители предложения*, Вопросы языкознания 2, Москва, 1968, стр. 39—50.

²⁴ М. Ивић, *О српскохрватским реченичним прилозима*, Јужнословенски филолог XXXIV, Београд, 1978, стр. 1—16.

што је премало за чврсту и бескомпромисну Црвену звезду (Ослобођење, 13945, 16. 4. 1987, стр. 10); А књига је, знамо, сувише сунтилна роба за оваку врсту трке на тржишту (Ослобођење, 13955, 26. 4. 1987, стр. 7).

4.0. На основу извршеног истраживања може се извести неколико закључака. Основна посљедична конструкција за изражавање каузалне везе и у Вуковом и у данашњем језику је исте сложена реченица с посљедичном зависном клаузом, која се зависно од структурно-семантичких особености једне и/ли друге клаузе и карактера везивног елемента може „рашчлани-ти“ на пет семантичких (под)типова. У Вуковом се језику та структура више него у данашњем ослања и структурно и семантички на сложену реченицу с начинском клаузом. У савременом се језику због његове много оштрије функционалности-ске деференцијације у специјалним функционалним стилевима преферирају типови конструкција с везницима контекстуално неусловљене номинације каузалне везе, чиме се посљедичност почиње ослобађати свог начинског исходашта.

Вуков језик не познаје релативно-посљедичне клаузе кон-клазивног типа, нити сложене реченице с елативном конструкцијом као узрочним ослоном посљедичној клаузи, а самим тим ни падежне конструкције које су семантички еквиваленти те реченице (а које су једине праве посљедичне конструкције нереченичног типа). С друге стране, Вук још за увођење квалитативно-посљедичне клаузе употребљава и везник *како*, као и слободни инструментал типа „нашом несрећом“ за изражавање „иманентне“ посљедичности, док те конструкције савремени језик не познаје.

Успоредба Вуковом с данашњим језиком даје основа за закључак да се развој тих конструкција кретао у правцу свођења форми за изражавање „инкорпориране“ посљедичности и богаћења форми за изражавање „аутономне“ (чисте) посљедичности, с тим да је и у данашњем језику посљедично значење много чешће изражено као „инкорпорирано“ него као чисто. Јер, не заборавимо, језичка је семантика ипак примарно одраз „наивног“ (лаичког) поимања свијета.²⁵

²⁵ Ју. Д. Агресјан, *нав. дјело*, стр. 56.

MILOŠ KOVAČEVIĆ

CONSECUTIVE CONSTRUCTION IN PRESENT-DAY LANGUAGE AND IN
THE LANGUAGE OF VUK KARADŽIĆ

Summary

By comparing Vuk's with the present-day language, the author elucidates the consecutive /result/ constructions structurally and semantically. After expounding a theoretical model of causality, the author concentrates on complex sentences comprising a consecutive subordinate clause. On the basis of the characteristic features of the superordinate and subordinate clauses and their interrelationship, the author selects for analysis and discussion the following types of complex sentences: 1/ complex sentences containing a qualitative-consecutive clause /You have beaten me so severely *that I can still feel the pain*/, 2/ sentences with a purely consecutive clause /They don't bring me the newspapers *so that I know nothing about it*/, 3/ sentences with cause and result improperly related /He is too young *to understand*/, 4/ sentences with cause and result inadequately related /We are not so foolish *as to go there*/ and 5/ sentences containing a relative-consecutive clause /All the houses were pulled down; *therefore all the people had to move from there*/.

The author also deals with the analysis of non-finite consecutive constructions and denies the existence of consecutive pronominal adverbials; he also modifies the opinion on the semantic status of the structures such as »to our surprise«, and regards as truly consecutive only the construction of the type »he is too young for such a task« /which has been singled out for the first time in this study/.

